

Marko Marila

Arkeologialla on spekulatiivinen vastuu

Muinaistutkijan numeron 1/2018 pääkirjoituksessaan Sonja Hukantaival (2018: 1) esittää ajatuksen, jonka mukaan menneisyydestä ei voida tietää mitään sellaista, mitä ei ole nykyisyydessä. Hukantaival toteaa yrittäneensä todistaa kyseisen väitteen vääräksi siinä kuitenkin onnistumatta. Tarkoitukseni ei tässä ole yrittää todistaa väitettä vääräksi tai oikeaksi, ainoastaan esittää joitakin arkeologista tietoa ja sen rajoja koskevia huomioita, jotka saattavat helpottaa tämän monitulkintaisen väitteen tarkastelua.

Arkeologian tietoteorian historian valossa väite ”menneisyydestä ei voida tietää mitään sellaista, mitä ei ole nykyisyydessä” edustaa niin sanottua pessimististä tietokäsitystä, joka on luonteenomaista ennen kaikkea 1800–1900-lukujen systemaattiselle arkeologialle, mutta jossakin määrin myös uuden arkeologian jälkeiselle tulkinnalliselle arkeologialle. Pessimistiselle tietokäsitykselle luonteenomaista on eräänlainen idealistinen tai skeptisistinen empirismi, jossa tiedon lähteen ja oikeutuksen ajatellaan olevan ennen kaikkea havainnoissa ja niiden tuottamassa aistikokemuksessa. Margaret Smith esitti vuonna 1955 usein lainatun ajatuksen, jonka mukaan arkeologisen päättelyn keinoin on mahdotonta johtaa menneisyyttä koskevaa tietoa nykyisyydessä havaittavasta aineistosta. Loogisen yhteyden puuttuminen staattisen arkeologisen aineiston ja dynaamisen menneisyyden

välillä sai Smithin tuomitsemaan arkeologisen päättelyn epätoivoiseksi tehtäväksi. Smithin mukaan ainoastaan menneisyyden jälkien kerääminen, tallentaminen ja kuvaileminen olisi mahdollista. Smith (1955: 7) päätyikin omaksumaan George Berkeleyyn (1685–1753) periaatteiden mukaisen subjektivistisen tietokäsityksen, jossa olemisen katsotaan olevan havaitsemisesta riippuvaa (katso myös Marila, tulossa).

Smithin edustamaa epistemologista pessimismistä ja sen mukaista kuvailevaa arkeologiaa vastaan 1950–1960-lukujen kuluessa kehittynyt uusi arkeologia puolestaan oli tietokäsitykseltään optimistista. Etenkin suuntauksen amerikkalaisissa muotoiluissa, uuden arkeologian optimismi nojautui loogiselta positivismilta lainattuun päättelymenetelmään. Positivismin tieteenfilosofisten periaatteiden mukaisesti menneisyyttä koskeva tieto voitaisiin johtaa arkeologisista havainnoista (mukaan lukien etnografiset havainnot) deduktiivisesti, kunhan selittämisen apuna käytettäisiin universaaleja ja ajasta riippumattomia lainomaisia yleistyksiä (esim. Binford 1968). Uuden arkeologian epistemologinen optimismi oli lyhykestoista, sillä sen lisäksi, että arkeologisen selittämisen nähtiin olevan riippuvaisista lainomaisista yleistyksistä, niiden luomisen katsottiin myös olevan yksi arkeologian päätehtävistä. Pääasiassa tästä epäjohdonmukaisuudesta

johtuen, arkeologian tietoteoria kriisiytyi 1970-luvun kuluessa, ja muun muassa Lewis Binford omaksui sosiologian keskitason teorian juuri deduktiivisen menetelmän korvauksiksi tietoteoreettiseksi malliksi (esim. Binford 1977; 1981; Binford & Bertram 1977). Kiinnostava tieteenhistoriallinen kysymys on, oliko uuden arkeologian deduktivismi ja sitä kautta sen epistemologinen optimismi alun alkaenkin tuhoon tuomittua. Vieraillessaan Kööpenhaminan yliopiston arkeologian laitoksella 1980-luvulla, Binford totesi ottaneensa deduktiivisen menetelmän tieteellisen arkeologian johtotähdeksi pääasiassa rahoittajat vakuuttaakseen (Kristian Kristiansen, suullinen tiedonanto 27.10.2017).

Seitsemänkymmentäluvun lopulta alkaen arkeologian tieteenfilosofinen käsittely on korvautunut erilaisilla, pääasiassa fenomenologiasta ja semiotiikasta, mutta myös sosiologiasta sekä tieteen ja teknologian tutkimuksesta lainatuilla teorioilla. Vaikka tulkinnallista arkeologiaa voisi luonnehtia tietokäsitykseltään optimistiseksi (tai ainakin utopistiseksi), suuri osa siihen luokiteltavasta teoreettisesti virittyneestä arkeologiasta edustaa kuitenkin subjektiivista idealismia. Subjektiivisen idealismin piiriin voisi laskea kuuluvaksi myös sen arkeologian teoriassa vallalla olevan pessimistisen näkemyksen, että arkeologinen aineisto – ja siksi myös menneisyys – on olemassa vain ja ainoastaan nykyajassa. Koska menneisyyttä ei voida tavoittaa tämän aikakehyksen ulkopuolella, menneisyyttä koskeva tietokin on sidottu tässä hetkessä tehtäviin havaintoihin. Tällainen antirealistinen tietokäsitys on osaltaan vaikuttanut erilaisten nykyaikaisiin materiaaleihin keskittyvien arkeologioiden syntymiseen.

Kiinnostavan variaation arkeologian teorian kentässä muodostaa niin sanottu spekulatiivisen käänteen jälkeinen arkeologia, joka jatkaa tulkinnallisen arkeologian anarkistista luonnetta, mutta on perusteiltaan materialistista ja/tai realistista. Filosofiasa 2000-luvun kuluessa tapahtuneen spekulatiivisen käänteen alulle panevana filosofisena julkaisuna

voidaan pitää Quentin Meillassouxin (2006) teosta *Après la finitude* (*Äärellisyyden jälkeen*, Meillassoux 2017). Meillassouxin kiistelyä herättäneen huomion mukaan länsimainen filosofia on viimeistään Immanuel Kantin (1724–1804) transsendentaalisesta idealismista lähtien ollut läpikotaisin korrelationalistista, eli se on perustunut ajattelun ja olemisen erottamattomuudelle. Sekä fenomenologian perinne että analyyttisen filosofian tietoteoriat saavat Meillassouxilta saman korrelaatioleiman. Meillassouxin esittämä, ensikuulemalta paradoksaaliselta vaikuttava kysymys onkin, miten tämä korrelaatio voitaisiin ylittää, miten ajatella ajattelua edeltävää tai sen ulkopuolelle jäävää? Vastauksessaan Meillassoux päätyy toteamaan, että ajattelun äärellistäminen perustuu ajatukselle välttämättömyydestä. Siinä missä esimerkiksi luonnontiede absolutisoi luonnonlait tai idealismin eri muodot absolutisoivat itse korrelaation, Meillassouxille välttämätöntä on vain kontingenssi, ei-välttämättömyys.

Vaikka tällaiset kysymykset saattavat vaikuttaa akateemisilta tai sofistisilta, spekulatiivisella käänteellä on ollut laaja-alainen vaikutus humanistisiin tieteisiin. Arkeologiassa spekulatiivisen käänteen vaikutukset ovat olleet kahden suuntaisia. Pääasiassa antikorrelationalistinen kritiikki on kohdistunut menneisyyttä inhimilliseksi tiedoksi pelkistäviin strategioihin. Tässä suhteessa etenkin semilogiset ja jälkistrukturalistiset teoriat on – toisinaan jokseenkin heppoisin perustein – tuomittu tavoitteiltaan ihmiskeskeisiksi. Tällaista uusmaterialistista arkeologiaa voisi luonnehtia tietokäsitykseltään maltillisen pessimistiseksi. Seurauksena on ollut eräänlainen kuvailevaan arkeologiaan palaaminen; eräänlainen uusi empirismi, joka haluaa kuitenkin pidättäytyä johtamasta menneisyyttä koskevaa tietoa arkeologisesta aineistosta korostamalla materiaalien itsemääräämisoikeutta (katso myös Marila 2017).

Toisaalta spekulatiivinen käänne ja sen mukanaan tuoma realismi on antanut aihetta uudelleenlaiselle epistemologiselle opti-

mismille. Ontologisen moninaisuuden esiin nostaminen on pakottanut ajattelevaan sekä tiedon määritelmää että spekulatiivista tieteellistä merkitystä uudesta näkökulmasta. Sen sijaan, että spekulatiivista ajateltaisiin eliminoitavana heikkoutena, se voidaan nähdä määritelmällisesti tiedollisena, ja siksi myös yhtenä vastuullisen tutkimuksen tavoitteista. Spekulatiivista on arkeologian teoriassakin tullut vakavasti otettava tietoteoreettinen käsite samalla, kun erilaiset ennen kaikkea tulevaisuuden kannalta merkittävät materiaalit kuten ydinjäte tai merissä kelluva muovijäte on alettu nähdä arkeologian teoreettisen kehityksen tai perintökysymysten kannalta kiinnostavina (Högberg & Holtorf 2016; Pétursdóttir & Olsen 2018). Sen lisäksi, että uudet materiaalit pakottavat uudelleenarvioimaan arkeologian vakiintuneiden teoreettisten ja metodologisten käsitteiden mielekkyyttä, ne pakottavat spekuloihin, millaisia merkityksiä näillä materiaaleilla voi olla tulevaisuuden tietoiselle, mutta meistä radikaalisti poikkeavalle organismille. Kuten Hukantaival (2018: 1) toteaa, tulevaisuus on tässä suhteessa samanlainen kuin menneisyys. Tulevaisuutta koskeva spekulatiivinen epävarmuus koskee myös menneisyyttä (esim. Dawney et al. 2017).

Menneisyyden ja tulevaisuuden samankaltaistaminen on kuitenkin ongelmallista esimerkiksi perinnön tallentamisen ja valikoimisen kannalta. Vaikka tallentamista tehdään tulevaisuuden tarpeisiin, toiminnan taustalla on vaikuttanut pääasiassa tulevaisuuden käsitteellistäminen menneisyyden kaltaisena ja tiedollisesti tähän hetkeen perustuvana. Tärkeäksi kysymykseksi nousee, millä tavalla perinnön hallintaa voidaan tehdä vastuullisesti, jos tulevaisuus nähdään menneisyyden jatkeena (Högberg et al. 2017)? Hegemonisoituneessa kulttuuriperintöpolitiikassa totaalityhtymisen on katsottu olevan paras mahdollinen tapa valmistautua siihen mahdollisuuteen, että tulevaisuus on radikaalisti erilainen. Arkeologista työtä ja kulttuuriperintöhallintoa tuntuvat kuitenkin ohjaavan vakiintuneet käytänteet, kuten lainsäädäntö

ja virkamiesvastuu, pikemminkin kuin tulevaisuuden tarpeet. Totaalityhtymisen voi siksi katsoa edustavan edellä käsiteltyä idealistista ajattelutapaa, jossa merkityksen katsotaan määrittyvän tästä hetkestä erillisissä tulevaisuuden nykyhetkissä itsenäisesti. Ironisesti keräilevää metodologiaa tuntuu usein ohjaavan ajatus kyseisen toiminnan tiedollisesta neutraalisuudesta. Tällä tavalla tulkinnasta pidättäytymällä merkityksellistämisen vastuu vieritetään tuleville polville *ad infinitum*.

Oleellisessa asemassa tässä kysymyksenasettelussa ovat kulttuuri- ja perintöalojen koulutusta tuottavat instituutiot. Ainakin Suomessa koulutuksessa on painotettu keräilyä ja kuvailun metodeja ja spekulatiivinen asenne sekä tulevaisuusajattelu ovat jääneet marginaaliin. Näyttäisi kuitenkin siltä, että tulevaisuusorientoituneeseen ajattelemiseen valmistavalle opetuksellekin olisi tarvetta (katso myös Högberg et al. 2017). Osaltaan tähän tarpeeseen on vastannut perintönäkökulman ottaminen arkeologian perustutkintotasoisesta opetuksen lähtökohdaksi Helsingin yliopistossa. Väitän kuitenkin, että pääasiassa kyseisen opetuskokonaisuuden suppeuden vuoksi painotus on ollut monimuotoisuuden kuvailemisessa. Monimuotoisuuden asettamaa tiedollista vastuuta ei ole riittävästi pohdittu menetelmien kehittämisen näkökulmasta.

Bibliografia

- Binford, L.R. 1968. Archaeological perspectives. S.R. Binford & L.R. Binford (toim.) *New Perspectives in Archaeology*: 5–32. Chicago: Aldine.
- Binford, L.R. 1977. General introduction. L.R. Binford (toim.) *For Theory Building in Archaeology*: 1–10. Lontoo: Academic Press.
- Binford, L.R. 1981. *Bones: Ancient Men and Modern Myths*. Lontoo: Academic Press.
- Binford, L.R. & Bertram, J.B. 1977. Bone frequencies – and attritional processes. L.R. Binford (toim.) *For Theory Building in Archaeology*: 77–153. Lontoo: Academic Press.
- Dawney, L.A., Harris, O.J.T., & Sørensen, T.F. 2017. Future World: Anticipatory archaeology, materially-affective capacities and the late human legacy. *Journal of Contemporary Archaeology* 4(1): 107–129.
- Hukantaival, S. 2018. Menneisyydestä ei voida tietää mitään sellaista, mitä ei ole nykyisyydessä. *Muinaistutkija* 1/2018: 1.
- Högberg, A. & Holtorf, C. 2016. Långtidsförvaring av kärnavfall. Från samtidsarkeologi till framtidsarkeologi. *Primitive tider* 18: 285–295.
- Högberg, A., Holtorf, C., May, S. & Wollentz, G. 2017. No future in archaeological heritage management? *World Archaeology* 49(5): 639–647.
- Marila, M. 2017. Vagueness and archaeological interpretation. A sensuous approach to archaeological knowledge formation through finds analysis. *Norwegian Archaeological Review* 50(1): 66–88.
- Marila, M. *tulossa*. Empiricism. S.L. López Varela (toim.) *The SAS Encyclopedia of Archaeological Sciences*. Wiley.
- Meillassoux, Q. 2006. *Après la finitude: essai sur la nécessité de la contingence*. Pariisi: Editions du Seuil.
- Meillassoux, Q. 2017. *Äärellisyyden jälkeen: tutkielma kontingenssin välttämättömyydestä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pétursdóttir, Þ. & Olsen, B. 2018. Theory adrift: The matter of archaeological theorizing. *Journal of Social Archaeology* 18(1): 97–117.
- Smith, M.A. 1955. The limitations of inference in archaeology. *The Archaeological Newsletter* 6: 3–7.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston arkeologian jatko-opiskelija, jonka arkeologian tietoteoriaa käsittelevä väitöskirja valmistunee lähiaikoina.

marko.marila@helsinki.fi